

Pest-budai németek a XIX. század első felében

A XIX. század elején Pest-Buda lakosságának túlnyomó többsége német anyanyelvű volt. Még később is, amikor Pest már a magyar irodalom központja, jelentékeny német nyelvű kultúra él, hat, munkálkodik itt; a német lapok keresettek, olvasottak, a német nyelvű könyvek vevőre találnak. Egy 1837-ben megjelentetett (német nyelvű) városismertető szerint: a német nyelvet még mindig beszéli minden társadalmi osztály, nyilvános helyeken és magánbeszélgetésekben itt is, ott is fölhangzik, s az utazó bárkivel tud németül beszélgetni. A műveltek között az ún. „hochdeutsch”, az irodalmi nyelv terjedt el, de sváb, weszfáliai, svájci vagy porosz tájszólásban is beszélnek. A reformkorban vagyunk, így nem meglepő a városismertető szerzőjének megfigyelése: mind az itt lakó német anyanyelvűekben, mind más idegenekben ég a buzgóság, hogy a magyar nyelvet is megtanulják és gyakorolják.

S bár a pest-budai német polgár könnyűszerrel hozzájuthat a klasszikus német irodalom legfontosabb alkotásaihoz, könyvespolcán egyre gyakrabban található meg a magyar irodalom előbb németre fordított, majd magyar nyelvű kötetei. Kedvelt pest-budai lapjai, az 1819–22 között kiadott *Pannonia* és az 1825–1828 között megjelenő *Iris* című szinte árasztja a németre fordított magyar irodalmat, amelllett, hogy a német és általában a világirodalmat is derék polgárunk házába szállítja. Kisfaludy Károly Stibor vajda című színműve, Kazinczy Ferenc Erdélyi levelei, Kisfaludy Sándor Himfy-dalai és Fáy András meséi, Vitkovics Mihály epigrammái egyaránt helyet kapnak e lapok hasábjain. De a húszas évek végétől megjelenő lapok, a *Der Spiegel* vagy a

harmincas évek végének, a negyvenes éveknek újságai, a *Pesther Tageblatt*, a *Der Ungar* is hasonló szellemben tevékenykednek. Német nyelvűek, a szerkesztőket sok szál fűzi a német műveltséghez és természetesen Bécs irodalmi-kulturális életéhez. Csakhogy nem szabad abba a hibába esnünk, hogy ezeket a lapokat (mint a pest-budai polgár igényeinek kielégítőit) a bécsi újságok halványabb utánezatainak tartjuk. A szerkesztőknek megvolt a maguk önálló elképzelése. S ha vettek is át anyagot a bécsi és a németországi laptársaktól, a szerkesztés módja, a közölt szépirodalmi és a publicisztikai-társadalmi életet érintő írások jellege idomult a vásárlóhoz, a pest-budai német polgárhoz. Idomultak, de a kulturális irányítás lehetőségét sem adták föl. Hiszen a pest-budai német polgár nem létezett. Éltek és működtek Pest-Budán német polgárok, akikre nyilvánvalóan hatott az a tény, hogy „soknemzetiségű” városokban laknak; hogy nap mint nap érintkezniök kell a Terézvárosba vagy a Józsefvárosba húzódott szlovák napszámokkal, a Szerb utca vagy a Tabán szerb kereskedőivel, az itt lakó görögökkel és románokkal — és nem utolsósorban a Pesten letelepedett magyar nemesekkel, magyar polgárokkal, munkavállalókkal. Soknemzetiségű város volt Pest is, Buda is; de a XIX. század elejétől kezdve (mind jobban szépülve) egyre jobban betöltötte a magyar főváros, a magyar kulturális központ szerepét. S erre a fejlődési folyamatra a pest-budai polgárok különbözőképpen reagáltak.

Itt élt ekkoriban például **Liedemann János Sámuel**, a kereskedő, a vállalkozó. Életútját neves rokona, *Rumy Károly György* írta meg, aki sohasem

költözhetett föl Pestre, nem lehetett egyetemi tanár, bár ez volt élete nagy vágya. Tevékenységében és szellemében azonban Pesthez is kapcsolódott.

Liedemann a nagy hírű evangélikus lelkészeket adott iglói Liedemann családnak volt tagja. Kereskedői tehetségét apjától örökölte. Német anyanyelvén kívül magyarul, szlovákul, franciául és olaszul is megtanult. A szepességi iskolai évek után hallei és berlini diák volt. Eleinte apja üzletében kereskedett, majd a könyvelés mesterségét sajátította el. Ezután apósához állt be, és csak később telepedett le Pesten. Szállítási üzletekkel foglalkozott, de bankárként is ismerték nevét.

Vállalkozásai messze földön ismertek voltak; osztrák és cseh-morva kereskedőkkel kötött üzletei révén gyarapítja amúgy is tekintélyes vagyonát. Rumy Károly György emígy jellemzi rokonát: Liedemann égett a hazai kereskedelem és ipar gyarapításának gondolatától. Ezért érdekeltte szerfölött a gácsi posztómanufaktúra fejlesztése. Segített e manufaktúra létrehozásában, és gyarapításában részt vett haláláig. Ekkora energia azonban nem fért meg saját — szűkös — keretei között. Szerepet vállalt a pesti kereskedők szervezetében, buzgón tevékenykedett a pesti evangélikus egyház kurátoraként német hitsorosai érdekében. Mindezt nem zavarta abban, hogy a németektől függetlenül akaró, az önálló szlovák egyházközség szervezésére olykor indulatosan törekvő *Ján Kollárt* kisebb-nagyobb szívességekkel ne kötelezze le, és ne álljon a szlovák költő-lelkészszel állandó kapcsolatban-harcban. Megtudjuk róla, hogy sokat olvas, gyűjti a jó könyveket, sőt, el-eljár a pesti német színházba, és nem csupán a csinos balerinák miatt. Boltját „A szép magyar

hölgység” elnevezéssel látta el; és ezt hazafias cselekedetként könyvelte el. Ízig-vérig még a jozefinista korszak embere, aki nem tudja elképzelni, hogy a tisztességes kispolgári keretek közül ki lehet törni: nem látja és nem is akarja látni, hogy Pesten és Budán, a soknemzetiségű és többnemzeti kultúrának otthont adó városokban már kibontakozóban vannak a nemzeti mozgalmak. Húséges alattvaló, húséges városi lakos, művelt polgár — ez volt eszményképe, ilyené akart válni, ilyennek látjuk mi is őt.

Más típus, mondhatnánk így is: a magyarsághoz közelebb álló jelenség irodalomtörténetírásunk úttörőjének apja, *Schedel Ferenc* postatiszt. Postahivatala egyetemi tanárok szívesen látogatott gyülekezőhelye. A postahivatalban nemcsak az újságokat (főleg német újságokat) lapozgatják, hanem szót váltanak — persze óvatosan, mértéktartóan — a világ és az ország gondjairól, olykor irodalmi-tudományos kérdésekről is.

A postatisztet fia — ki Toldy Ferenc néven írta be magát a magyar művelődés történetébe — így jellemzi: „*Vallásos volt atyám, de minden halványabb árnyéka nélkül a felekezetiességnek, szabadelvű, el-lensége minden osztályszellemnek, a jogot helyettesítő előjogoknak, a rendi alkotmányoknak... az angol alkotmányok csodálója volt... Testestül-lelkestül josephinus, s mint ilyen, világpolgár.*” Ne felejtjük el, hogy az öreg Schedel Ferenc még a felvilágosodás első magyarországi szakasza idején járta Lócse, Kassa és Pest iskoláit, és az iskolák türelmes, aufklerista szellemét hozta magával. Társasága, a pesti egyetemi tanárok (elsősorban az esztétikának jeles professzora, *Schedius Lajos*, aki